

Ja arbeid, nee arbeid

*Ihr lacht wohl über den Traümer,
der Blumen im Winter sah.....*

Schubert Winterreise

Uitgangspunt

De recente discussies over de WAO zijn naar hun aard mede discussies over de plaats van de arbeid in de samenleving. Als er zo veel arbeidsongeschiktheid is (stel tenminste dat het werkelijk over arbeidsongeschiktheid gaat) wat of wie is dan ongeschikt geworden: de arbeider, deze arbeid, arbeid zonder meer? Wat klopt er niet meer als het arbeidsaanbod zo ver af is geraakt van de arbeidsvraag? De meeste WAO-beschouwingen weiden uit over een al dan niet dreigend begrotingstekort en leggen het accent bij een analyse van de overheidsfinanciën in boekhouderlijke zin. Dat is ook wel nodig en nuttig. Toch wordt hier in deze beschouwing nu weer aandacht gevraagd voor de andere, meer lange-termijnelementen van het probleem. De pretentie ervan is, dat de ruimere opstelling mentaal verhelderend kan werken. Betreurenswaardig is dat het zo geboden verbeterde inzicht niet zonder meer al uitmondt in een duidelijke nieuwe politieke opdracht.

Beginnen we met te stellen, dat we in Nederland, evenmin als in de Westerse wereld in het algemeen, in een situatie verkeren, die maatschappelijk beschouwd, als een bevredigend eindstation, of zelfs tussenstation kan worden gezien. We zitten gevangen in een economie, die ons welvaart geeft, maar ons voortdurend via een geweldige reclaimedruk ervan overtuigen moet, dat dat ook de welvaart is, die we

hebben willen. Het is een éénrichtingseconomie, die alsmaar meer produceren moet, ten koste van een meer en meer bedreigd milieu en met minder en minder mensen, die zich in de moderne produktiewijze thuis voelen, of er zelfs maar in opgenomen kunnen worden. Tenslotte is het de produktiewijze van de eerste wereld en is het volstrekt onduidelijk, ja zelfs zeer twijfelachtig, of die als model voor de tweede (onder meer China) en derde wereld kan worden gehanteerd. Is er nu ruimte om te denken over ontwikkelingen, die kunnen worden geëntameerd om die sombere perspectieven te verhelderen?

De reddende markt

Er is de laatste tijd sprake van een groeiend beroep op en vertrouwen in de werking van marktmechanismen in de economische sector. Door hen is het naar men zegt mogelijk een actieve, geschoolde bevolking te voorzien in wat zij nodig heeft en zij is zelf, door haar eigen stijl van produceren en consumeren, in staat de werkbaarheid van het systeem te demonstreren. Natuurlijk zijn er nog personen en groepen, ja klassen en volkeren, die in dat systeem niet goed mee komen. Voor een deel is dat een toevallige achterstand, zoals in de DDR bijvoorbeeld. Het doet even pijn maar op den duur worden ze, zegt men, meestal gewoon bij de sneltrein aangehaakt. Anderen bij wie dat niet lukt zijn misschien qua soort gewoon ongeschikt. Iets met de genen of zo. Zij zijn als persoon, klasse of volk naar de aard systeemvijandig en moeten dan in bedwang worden gehouden via brood, spelen, ghetto's of onderlinge uitroeiing. Au fond zijn ze hinderlijk en bedreigend en ons systeem, dat der superieuren, moet zich, desnoods door geweld, tegen hen afschermen. Het marktsysteem is

* Prof. dr. P. Thoenes is emeritus hoogleraar sociologie.

een Darwinistisch vechtsysteem. Nationaal gezien leidt dat al tot een nieuwe klasse-samenleving. 60% is voldoende uitgerust, gedisciplineerd en gestructureerd om dit als het best mogelijke te zien. 40% is van de verkeerde herkomst, sekse, leeftijd, scholing of instelling en is vroeger, later of altijd veroordeeld tot – the wrong side of the tracks. 60-40 is de welwillende interpretatie voor Nederland nu, maar die cijfers gaan schuiven als ze moeten worden gehanteerd binnen de EEG, of binnen een mondiale context. Eigenlijk is het marktmodel de fatalistische acceptatie van een klassenmaatschappij, waarin we al verkeren of nog verder heen op weg zijn. Wie het in alle glorie wil mee maken, zij een reisje naar Engeland als leerzaam aanbevolen. Die wereld is een klassieke wereld. Wie vindt, dat het daarom maar zo zijn moet, hoeft dit artikel ook niet verder te lezen. Voor hem/haar is de bestaande marktwereld de enige mogelijke.

Voor anderen, Christenen, socialisten, communisten, lag er een gewetensplicht uitgedrukt in termen van naastenliefde of solidariteit om iets te verwezenlijken dat er nog niet was, maar dat er zou kunnen zijn. Bijvoorbeeld een gemengde economie, die de zegeningen van de markt accepteerde, maar de burgerlijke democratie politiek de nadelen liet corrigeren.

Let wel, alleen hoefde te corrigeren. Een verstandige relatie tussen kapitaal en arbeid zorgde voor welvaart en volledige werkgelegenheid en de Staat was er voor het herstel van kleinere bedrijfsongevallen. En kijk, zolang het mooi weer was bleek dit schip van (verzorgings-)staat aardig te varen. Maar toen de golven hoger kwamen, arbeidsuitstotende techniek, internationale loondruk, op export gerichte produktie, vond men bij ons al spoedig dat het Haagse kabinet onze zeewaardigheid in gevaar bracht. Zij was niet in staat de volledige werkgelegenheid ook maar bij benadering te handhaven, was niet in staat tot geleide loonpolitiek, verknoopte zich in openeinde-regelingen, waarvan ze het volume niet kon controleren, kortom gebroddel dat ontzettend veel kostte en eigenlijk niet veel uitrichtte. Zelfs van de milieuzorg, toch echt een nationale opdracht, bracht de overheid niet veel terecht en de ontwikkelingshulp leek ook weggegooid geld. Er kwam een populaire ideo-

logie van de terugtrekkende staat. Weg met ambtenaren, bureaucratie en regeling van boven af. Zelf behoorde ik tot de school, die zei, dat als de burgerlijke democratie te weinig macht had om tot de gewenste maatschappelijke bijsturing te komen, men het maar proberen moest, door haar meer macht te geven. Macht tot lange-termijnbeleid, geadviseerd door de wetenschap in de vorm van bijvoorbeeld CPB, WRR, SER en SCP. Niet alleen méér staat, maar efficiëntere, grootschalige lange-termijngerichte beleidsoverwegingen. Daar ben ik nu minder zeker van. Een moeilijkheid daarvan is dat de wetenschap misschien toch niet knap genoeg is voor het waarlijk garanderen van het welslagen van haar voorstellen. Zeker in een fase waarin de door haar beadviseerde staat sterk bloot staat aan middelpuntvliedende krachten. Bovendien, als dat ogenblik zou dagen, waar de wetenschap het beleid (de overheid) het pad van een lange-termijnprogramma op zou sturen, dan is dat waarschijnlijk een constructie, die zich slecht verdraagt met de klassieke burgerlijke democratie. Tenzij we allemaal zo geëmancipeerd raken dat we in staat en bereid geacht worden de WRR-rapporten nieuwe stijl als een verkiezingsdocument te kunnen lezen.

Het voorgaande herlezend, lijkt het me, dat de instrumentevaluatie tot een onbevredigende uitkomst heeft geleid. Als we de bestaande situatie niet als eindstation willen herkennen, dan schijnen noch de locomotieven van de vrije markt, noch die der sterke staat ons naar een gewenster elders te kunnen brengen, terwijl de huidige gegeven tussenvorm eerder de gebreken dan de deugden der beide anderen vertegenwoordigt. Daarom moet ik terug naar iets, dat ik vroeger ongetwijfeld als een zwak-tobod zou hebben aangeduid. Ontleend aan het in de milieuwereeld ontwikkelde jargon, lijkt het me, dat voor werkelijke verandering zo iets moet optreden als een trendbreuk. Wat daar weer voor nodig is, is een radicale verandering van ons waardebef. Zo'n besefverandering is mogelijk, denk aan 1968, maar niet voldoende, denk aan 1968. Toch zou hier een start gemaakt kunnen worden. Wat zijn dan de waarden, die aan herziening toe zijn?

Waardenherziening

De huidige jacht op welvaart is toch een jacht op wat uiteindelijk schaarse goederen (zullen blijken te) zijn. Gezien onze hoge eisen, kan dat pakket maar voor een deel der wereldbevolking beschikbaar komen, op straffe van een milieuramp. Dat betekent afzien van alsmear voortgezette groei voor een zogenaamd voorrecht deel der wereldbevolking. Afwending van het groei-ideaal naar een simpeler, meer algemeen beschikbaar pakket, past meer in een solidariteits- dan in een competitie-economie. In zo'n economie is meer behoefte aan een gelijkmatiger verdeeld loon ten behoeve van een gelijkmatiger verdeeld inkomen. Daar is het ook minder nodig door werkuitstotende technieken binnen een marktmechanisme te concurreren. Wat niet wegneemt, dat binnen het huidige mechanisatieniveau we bij een niet eens veel simpeler voorzieningspakket al zouden kunnen volstaan met iedereen niet meer dan 15 à 20 jaar te laten werken.

Toch over arbeid

Zo zijn we dan toch weer bij de arbeid terecht gekomen. Als we een cultuur handhaven, waarbij de school al vooral op de arbeidspositie voorbereidt, waar de arbeidspositie status-beheersend en levensbepalend is, dan is daar arbeidsongeschiktheid een brandmerk. Maar die cultuur hoort nog bij produktiemaximalisatie en dat is nu het eerste, waar we beter af kunnen. Niet met de bedoeling arbeid overbodig of systeemvijandig te verklaren. Maar arbeid te zien als één van de waarden, die na de heroriëntatie/trendbreuk deel, maar niet hoofdbestanddeel uitmaken van de cultuur. Zeker waar het niet meer gaat om het levenslang beoefenen van loonarbeid, met een hardnekkigheid een betere zaak waardig. Loondienst als tijdelijke arbeidsplicht, ter verwerving van een (levenslang) basisinkomen. Wie dan per sé wil, kan in eigen beheer doorwerken, als respectabele hobby, maar niet als onderdeel van een carrière in een opgefokt wereldsysteem. De overgang naar de arbeidsvrije status is dan de AOW, de arbeidsovergangswet. Het klinkt misschien wat kunstmatig, maar het is eigenlijk, in een tijd van overaanbod van arbeid een logischer constructie, dan het iedereen in sociaal verband willen brengen door *coute que coute* werk voor hem/haar te verzin-

nen. Ook in de Sovjet-unie was dat geen succes. Als er al sprake mag zijn van werkschepping, dan in de zorgsector. Eventueel als onderdeel van de arbeidsdienstplicht-periode. Een tikje marktbeginnsel mag daar dan bij, in die zin, dat de goede verzorg(st)er aan de kwaliteit van zijn arbeid extra privileges ontleent.

Via die trendbreuk kunnen we komen tot een ontspannender en overzichtelijker samenleving, minder geplaagd door een twee-klassenmodel, minder milieuriskant en minder afstand schepend tot de derde wereld. Een dergelijk systeem is ook kwetsbaar. Vooral tegen de (bijvoorbeeld aziatische) kapitalismen. Het kan alleen werken in een totaal, dat zo groot is, dat het over een zekere mate van autarkie beschikt. De EEG zou zo iets in principe wel kunnen, zeker in zijn verder uitgebouwde vorm. Hier stuiten we echter onmiddellijk op het in het begin van dit artikel genoemde probleem, dat hier nog geen politieke opdracht voor kan worden geformuleerd. De leiding van de EEG is nu juist immers van plan de competitie met de buiten-Europese machten op economisch-klassieke wijze uit te vechten. Een eventuele Europese democratische volksvertegenwoordiging, die daar wat tegen in zou willen brengen, is nog ver achter de horizon. De nieuwe Oost-Europese leden in spé dromen trouwens allermist van een economie van het genoeg. Als de gewenste trendbreuk via mentaliteitsverandering moet komen, dan kan het dus nog wel even duren. Tenzij er iets gebeurt, dat als katalysator optreedt. Oost-Europa is een voorbeeld van zeer snelle verandering. Misschien kunnen wij ook zo iets. Moeten we echt wachten op de klopp op de deur? Het zou mooi zijn als het oude Europa in staat was op basis van eigen emancipatiedenken de grote problemen te onderkennen en via een eigen politieke vormgeving tot oplossing te geraken. De lastendruk van de AOW is een groot en belangrijk vraagstuk. Toch is het klein, gemeten aan de risico's die we lopen als we proberen te blijven schipperen binnen het huidige systeem van een slecht beheersbare, ja explosieve economie, die als tol vraagt om een onwaardige en gevaarlijke behandeling van mens en milieu.